

1. Uvod

1.1. KULTURNA RAZNOLIKOST KAO POLAZIŠTE

Naslijedili smo bogat, zdrav i raznolik svijet. Ma kako da je stvoren, zavidljujuća je potpunost kojom je čovjek obdaren baš na ovom planetu. Poziv na održavanje raznolikosti znak je da je riječ o ugroženom skupu vrijednosti. Valjalo bi da se podrazumijeva da se svi po vlastitoj kulturi zalažemo za bogat izbor i raznolikost, jer oboje najbolje afirmira i predstavlja kulturu. *Doba muzeja*¹ je gledalo baštinu kao posljedicu znanstvenog pogleda na svijet i jednako tako stavljalo ju je na uvid obrazovanoj publici. Muzeji su još uvijek, unatoč značajnim promjenama, pretežna slika tog svijeta analize, objašnjenog prema najboljim mogućnostima specijaliziranih znanosti. Od nastanka eko-muzeja², prije četiri desetljeća mogli bismo govoriti o baštini kao kulturnom “paketu za preživljavanje”, svakako dijelu kulture. Kako se širila svijest o kompleksnosti odnosa s prošlošću i kako je raslo uvjerenje da se mnogi bave njome na razne načine, muzeji su se, iako osobiti, činili dijelom panorame *doba baštine*.

Svijet je nametnuo probleme s kojima se konvencionalne ustanove nisu u stanju nositi. Akulturacija je polagana smrt kultura i identiteta koji iz njih izvire. Otuda nam i novi argumenti za aktivističko stajalište koje podrazumijeva stalnu refleksiju što jest kultura, koje je stvarno mjesto kulturnih industrija i na koji način baština, ustvari javna memorija, utječe na kulturnu raznolikost.

Raznolikost kulturnih izraza neće se moći sačuvati bez novog pogleda na prirodu kulture, na ulogu i ograničenja kulturnih industrija i na ustanove koje se bave baštinom. Njihova nova teorija i praksa imaju, čini se, potencijal da zabrinutost sudbinom kulturnih izraza usliše mogućim rješenjima, signalizirajući i opasnosti koje donosi svijet u krizi. Bez kulturne raznolikosti koja definira čov-

¹ Naslov i temeljna teza istoimene knjige: Bazin, Germain, “Le Temps des Musées” Editions De-soer, 1967.

² Eko-muzej je, za razliku od dotadšnje prakse, bio teritorijalni muzej, muzej zajednice – zapravo muzej cjelokupnog, kompleksnog identiteta jedne teritorije baštinski koherentne – sa svojom središnjom stalnom ustanovom i izložbom, ali i dinamičnim sustavom ispostava – “antena”, s kojima zajedno interpretira živu zajednicu u njezinim prostornim, vremenskim, svakako kulturnim, ali i prirodnim osobinama.

ječanstvo, mi ćemo tek uvjetno moći govoriti o preživljavanju kulture, dakle i humaniteta. Održivi razvoj postaje nerealna ambicija. Kultura i javna memorija ne stvaraju sustav vrijednosti koji je u stanju generirati odgovornost i moralno znanje, i staviti ga u društveni projekt. Tako kulturna raznolikost postaje ujedno i sredstvo i cilj.

Barbarizirani, "otkultureni", diskulturirani svijet može biti samo poprište sukoba jer ništa više ne stoji na putu divljanju ekonomskih interesa. Porazena i opljačka na zemlja je i porazena i opljačkana kultura. Jedna kompleksna kulturna slika manje u svjetskoj panorami. Kulturna posebnost, koja traži poštovanje od drugih, podrazumijeva da isto uvažavanje duguje tim drugima. Kultura je uvjet i posljedica mira jer su ljudska prava i temeljne slobode kulturna tekovina. Humanistička etika kao kulturalni građanski okvir, *civitas*, poziva se na obavezu odgovornosti i vladavinu prava. Tek, kultura daje smisao egzistenciji, utauje potrebu za vječnošću, racionalizira strah od nestajanja, uređuje život kao dostojno i plemenito iskustvo; zato je i na razini pojedinca i na razini zajednice neophodna kao temelj razvoja. Kao i religije, kultura predlaže vrijednosne sustave koji služe stvarnom poboljšanju ljudskoga stanja i napretku zajednice. Kao nataloženo i filtrirano iskustvo svake populacije, kultura ima snagu koja pomirljivošću i širinom nadilazi ostale sustave vrijednosti. U rukama najkreativnijih pojedinaca i korporativnih autora, kultura je avantura duha. Ona promovira raznolikost, istovremeno ističući jedinstvenost svakog identiteta. Kultura je kao Heideggerov most, jedina sposobna da osvijesti obale u njihovoj osobitosti, jer tek povezane, one se mogu usporediti i, trebalo bi, uživati jedna u drugoj. Rousseau u "Društvenom ugovoru" prigovara kulturi da suviše omekšava i umrtvljuje snage društvenog razvoja i izvrgava ih dekadenciji. Na mnogo načina ta još živa impresija koja je mogla biti logična u 18. stoljeću, danas je prepreka za socijalnu koheziju, poboljšanje položaja žena, manjinskih grupa i domorodaca. Kulture, tj. njihovi proizvodi i izrazi, čine svojevrsan mega-muzej, sazdan od golemih, naizgled neiscrpnih rezervoara kolektivne memorije. Ipak, ekscesivna eksploatacija i zagađenje, kao i u ekonomiji, degradiraju resurse, a komodifikacija, kao svaka pretjerana eksploatacija, iza sebe ostavlja mrtve kulture.

Da bi bila maksimalno blagotvorna, kultura mora imati temeljne pogodnosti, ekonomske i političke uvjete koji joj omogućuju takav učinak. Inače taj minimum blagostanja, slobode i vladavine prava kultura mora sama izboriti. I u tomu se kultura pokazuje kao efikasna. Slikovito rečeno, šteta je da se duhovni kapital troši na opismenjavanje ako bismo rado da javnost uživa u književnosti. Kultura je, naime, suviše prisiljena objašnjavati da je neophodna i da zaslužuje razvojnu ulogu. Pisati, ali i čitati multidisciplinarni tekst na temu kulturne raz-

nolikosti treba zato doživljavati kao tautološki zadatak: sve je već više puta rečeno, a novi tekstovi, da ne govorimo o konvencijama, rezolucijama ili deklaracijama, mogu u najboljem slučaju poslužiti ili kao pokušaji perfekcioniranja znanja ili pak kao način podsjećanja na poznato i očito. Ogroman intelektualni i organizacijski potencijal na međunarodnoj razini i nacionalnim razinama obavio je velik posao o kojem se premalo zna, ali koji je, paradoksalno, savršeno dostupan. Jedna davna europska akcija senzibilizacije na raznolikost “All different, all equal” ostavila je brojne posljedice te mnogo korisnih objašnjenja i posve radnih uputstava³. Kao da se radije “vrtimo u krug”, nego da priznamo da svoje zaključke ne možemo pretočiti u zadovoljavajuću stvarnost. Jaz između društvene teorije i prakse pokazuje se kao stvaran problem: kultura i znanost su, bar u svojim oficijelnim prilikama, prihvatile stigmatu dijela javnosti kao neproduktivne i zabavljene same sobom. To je opća situacija.

Da bi kultura bila dio razvoja i da bi se osigurala bolja slika zajednice, sve će, valjda, ovisiti o odgovoru na dilemu hoćemo li predstavljati svoje želje ili svoju stvarnost, želimo li bolju prošlost ili bolju budućnost? Povijest i baština mogu se svesti na “photoshop”. Do prije par desetljeća činilo se da je suviše toga trebalo teorijski dokazivati. Danas, pak, kad imamo industrije koje opstoje na kulturi i baštini, lakše je vidjeti posljedice našeg načina razmišljanja i postupanja. Turizam je osjetljiv posao, a postajat će delikatan. Prijevare u obećanjima koje svaki brend priziva kao iskušenje, tržište kažnjava, govore primjeri, vrlo surovo. U situaciji kad turizam pokriva 70 % nacionalnog deficita, kako je to u Hrvatsko, to bi bilo fatalno. Trajna vjernost nekoj destinaciji ne postoji. I baštinu i turizam, zajedno s institucijama i upravljanjem treba gledati kao okolnosti koje će svojom logikom, pa i pravilima dovesti do kvalitetnije zajednice, one koja je životna “destinacija” onima koji su u njoj i onima koji su izvan, a koji u nju rado dolaze odmarati se, poslovati ili živjeti.

Svi pojmovi i prakse, uključujući i najviše mistificirano brendiranje mogu se shvaćati i obavljati s punim poznavanjem i uvažavanjem, ali i na način koji je, ako već ne štetan, u najmanju ruku skup i nepotreban. Tako su nerazumijevanje i vulgarizacija postali dio površne prirode svijeta u kojem “sve prolazi”⁴. Dakle, naše teškoće, koje proizlaze iz omalovažavanja profesionalne kvalitete i ozbiljnosti, samo su dio svjetske situacije, ali, kao i uvijek, male, posebice tranzicijske zemlje dobit će više no proporcionalan dio svjetskih problema na rješavanje.

³ <http://eycb.coe.int/edupack/default.htm>

⁴ Jedan strani časopis prenio je rezultate široke ankete koje je bio cilj ustanoviti najgori izum 20. stoljeća; zanimljiva je tvrdnja da su “pobijedile” karaoke.

1.2. SADAŠNJOST U POTRAZI ZA SMISLOM I VJEČNOŠĆU

Napisane su biblioteke superiornih iskaza o ljudskoj vrsti i njezinu pokušaju da razumije sebe i svijet oko sebe. Ovdje je riječ samo o svraćanju pažnje na činjenicu da gubitak smisla ili strah od smrti uvjetuju veći dio kulture i gospodare fenomenom baštine. Po svojoj slabosti čovjek odbija vjerovati da bi “stvoritelj” svega mogao biti nepoznatljiv ljudskom umu i da, možda, nakon naše smrti od nas ne ostaje ništa. Za većinu ljudi, odgovore nudi religija: ponuda je stara koliko i ljudska vrsta. Od vremena uspostavljenih država i građanstva, i kultura nudi svoj potencijal, po svojoj prirodi ne isključujući išta drugo.

Besmisao bivanja i strah od nestajanja možda su dominantne nevolje zbog kojih je čovjek biće u neprestanoj potrazi i za smislom i za besmrtnošću. Te pokretačke sile kulture ujedno su i najveći poslovni potencijal na svijetu i pokretač nekih najmoćnijih poslova. Čini se da su te ljudske nevolje, ta slabost, bar posredno, inspiracija za svu agresiju, ružnoću, pogibelj i sav nedostatak mjere koji nas gura u propast. Nije namjera ponoviti golemu raspravu o strastima i razumu, ali, kako će poslije biti očito, Rousseauov prijedlog da savjesti prepustimo moderiranje ljudske prirode vjerojatno je točka rođenja i velikog instrumenta za taj posao: institucije javnog pamćenja, ili, na početku, same kulture. Dakle, jedini mehanizam konstruktivnog odgovora na velike izazove koji je smislilo svjetovno društvo su znanost i kultura.

Nekima će stvoritelj biti Bog, poznat imenom, možda i likom, svakako djelom, a ponegdje i pisanim tragovima. Bit će im jasno i kojim jezikom i kojom kulturom se s njim (njom?) jedino može saobraćati. Takav Bog je preko svojih “opunomoćenika” na Zemlji sam odabrao rituale i ceremonije kojima želi komunicirati s ljudima. To je poznati univerzum, objašnjiv, konačan i jasan. U našem, kršćanskom, svi dobri će za patnju u ovoj dolini suza biti nagrađeni vječnim životom. (Sudeći po licemjerju, doduše bez statistika i sasvim površno, – kršćani u to najmanje vjeruju). Svaki je religijski sustav dobar ako ne dezavuiraju tuđe bogove, ako dopušta da se bude bez boga ili pak da se nekažnjeno bude u nedoumici je li i koji bog ispravan, praviji od drugih. Tvrditi, pak, da je samo vlastiti pravi, izvor je frustracije i nesigurnosti i (kako s nesigurnošću biva) agresije. Ljudi i kulture zasnovane na takvom čvrstom religijskom polazištu imaju, doduše, specifičan i doista čvrst temelj društvenog razvoja, ali globalizirani svijet miješanja i migracija ne ide im na ruku. Imaju, dakle, i stalnu mogućnost, vjerojatno i potrebu, da se s drugima i drugačijima susretnu u viziji društva koja im je načelno prihvatljiva.

Da li nas i što čeka nakon smrti, svakako nije lako rješiva dilema. Ipak, ne slučajno, svaka religija daje vrlo jasne odgovore na ta pitanja, a rješenja koja

nam se dopadaju uvjetuje raznim zadatcima i zahtjevima. Oni stvaraju osnovnu strukturu i obojenost kulturnih sustava.

Malo je religija koje ne impliciraju strah od nestajanja i vječne muke. Svaka borba protiv ljudske slabosti je dobra, ali prijetnje su, čini se, malo učinile. Tisuće godina religije nisu uspjele poboljšati čovjeka i osigurati mu dostojanstveniju sudbinu.

Vizija društva koja je uspostavljena na prosvjetiteljskoj tradiciji građanske klase i pravima čovjeka, zaslužuje biti mjesto preklapanja raznolikih svjetonazora. To je zajednica različitosti koja svoju organizaciju vidi u političkom društvu (državi kao mehanizmu općeg dobra) čiji je cilj duhovna zajednica slobodnih ljudi. Bez toga smo osuđeni na mržnju i sporove koji bivaju to gori što je više agresije u nastojanju da samo jedni budu u pravu. Neke religije su ujedno i cjeloviti kulturni sustavi pa se svaka tema koja se tiče kulture mora u tom okviru sagledavati. Kultura kao komplement ili čak sadržaj duhovne dimenzije stvarnosti pokazuje jednaku ranjivost kao i religija, kad moć i novac njome zagospodare. Moćna, razorna sredstva na raspolaganju i manjak mudrosti stavili su ljudski rod pred probleme bez presedana, gotovo nerješive. Ljudski rod nije postao bolji, nego, čini se, upravo lošiji. To je poraz profesija iz kulture, obrazovanja i duhovnog života. Bili su preslabi da spriječe nasilnike koji su najprije zavladaali tržištem, zatim transakcijama novca, potom i proizvodnjom, i na kraju, bar na Zapadu, društvenim procesima, pa u velikoj mjeri i Kulturom. Sve "reformе" kojima nude rješenja imaju iste posljedice: rastuću podjelu na sve siromašnije i sve bogatije te uništavanje tzv. srednje klase, koja je bila nositelj razvoja prema prosperitetnom, duhovnom društvu. Preko medija koji promoviraju njima korisne "istine", građane se (dosta uspješno) uvjerava da su sami krivi za sve nevolje koje su ih stekle⁵. Oni rade stalno sve više, stalno sve dulje, pristaju na život bez sigurnosti (mirovine, javnog zdravstva i školstva), bez prava na rad, pristaju na stalno ponižavanje, na život u sve ružnijem i opasnijem svijetu. Što su očajniji i društveno i politički nepismeniji, i što im je veći strah od sutrašnjice, to su spremniji potražiti olakšanje u ovisnostima (religiji, mitovima, iluziji igre, prerusavanju, identifikaciji) i kolektivnim neurozama. Građanski ideal je oduvijek bila država blagostanja, a opredjeljenje za opće dobro garancija da će nužne razlike opstati bez sukoba i razaranja. Umjesto Društva Mjere (gdje je sve podređeno usavršavanju kriterija ravnoteže), gotovo cijeli Planet našao se u

⁵ To me podsjeća na gadget iz šezdesetih. Na malom ormariću (kao za ključeve) pisalo je: Ako dovoljno brzo otvorite, ostvarit će vam se želja. Ma kako hitro otvorio vratašca, svatko je unutra ugledao natpis: Žao nam je, niste bili dovoljno brzi.

Dobu Velike Pohlepe⁶ (u kojem je sve podređeno grabežu kao obliku stjecanja). Ta jedina preživjela “ideologija” podloga je svemu što se može smatrati antonimom nekih temeljnih vrijednosti: neravnoteža, neujednačenost, nesklad, disproporcija, razbijenost, nasilnost, grotesknost, grozota, prostota, ružnoća – ili, ukratko, potpun nedostatak osjećaja za mjeru i(li) sklad, čemu su upravo i suprotnost.

Filozofija ni fizika nisu, istina, uspjele odgovoriti dokazima na ultimativna pitanja, ali nisu ni religije, osim, dakako, pozivanjem na knjige koje su, čini se, pisali ljudi prema svojim najboljim namjerama. Građanski, sekularni pogled na svijet dat će, ponekad, mnoga i ne uvijek jasna rješenja, ali će implicirati da je vječnost ili metafora ili zabluda. Sloboda u tumačenju koju ostavlja je pravo i mogućnost koje nemaju alternative: svi smiju djelovati u ime vlastitog i općeg dobra kako im je volja. Građansko društvo ponudilo je znanstvene, kulturne i umjetničke institucije, kojima je zadano poslanje da objasne, ugone i utješe, da nam daju korist i udobnost razumijevanja onog što se daje razumjeti i da nam preostale misterije pretvore u ljepotu, inspiraciju, poticaj na samoizgrađivanje, solidarnost i razumijevanje drugih.

No, ako je vječnost ograničena samo na trajanje ljudske vrste, što bi moglo biti istina ili je bar dobra radna teza za život, i trud i ambicije da se ona doživi izgledat će drugačije. Dobro je kad Bog zagovara prirodu i slobodu i vrlo je upotrebljivo kad se pravo na vječnost zaslužuje služenjem općem dobru. Mnoge religije pokazuju tu mudrost. To je za sve dobra potka kulture. I, da se vratimo na početak poglavlja, da nije traganja za smislom i potrebe da se spozna sebe (kolektivnog i pojedinačnog) te da nije straha od smrti, baština ne bi postojala.

Te dvije, možda temeljne frustracije obilježavaju tjeskobu čovjeka. Najbolje što se iz te nevolje daje izvući jest radost usavršavanja *ljudskog stanja*, i to kroz druge dvije radosti: radost stvaranja (bogatstva različitosti) i radost otkrivanja (bogatstva različitosti). Ta se radost ostvaruje kroz sudjelovanje s drugima, jer put usavršavanja nikad ne podrazumijeva otimanje i prisilu, i kroz sudjelovanje s prirodom u kojem se čovjek ne nameće niti suprotstavlja, nego slijedi, oponaša, lagano se opire i popusta (Pazin nagrađuje svoju klisuru, Dubrovnik grli svoje hridine i gnijezdi se u njihovoj udolini, Pariz obožava svoju rijeku ...). Sintagmu “condition humaine” izmišlja Malraux, a onda prvi iza njega rabi, zanimljivo, i Magritte kao naslov (i sadržaj) za neke od svojih slika. Od prije tih tričetvrt stoljeća sažeto označava sve kvalitete i pogibelji bivanja humanim bićem.

⁶ Sintagmu, čiji sam autor, koristim desetak godina s, nažalost, trajnom inspiracijom.